

МЕЪМОРИЙ ЁДГОРЛИКЛАРДА КОМПОЗИЦИЯЛАРНИНГ ЎРНИ

Тоҳирова Хулкар Толибовна

Қашқадарё вилояти Чироқчи тумани 15-сон Болалар муסיқа ва санъат мактаби тасвирий санъат тарихи ўқитувчиси

Аннотация Мақолада меъморий обидаларнинг кўркига кўрк қўшиб турган бадий безакларнинг бугунги кундаги аҳамияти батафсил ёритилган. Меъморий композициялар меъморчиликда шакли қурилишларини ҳамда мазмун ва шакли яхлитлигига эришиш воситаларини умумий қонуниятлари ҳақида сўз борган.

Калит сўзлар: меъморчилик, нақш, композиция, лойиха, архетектура, обида, тарихий бино.

Халқ меъморчилигида бинокорлик илми ва санъатини чуқур эгаллаган, лойиха ва нақшлар чизиб ижод қилган моҳир муҳадисларни меъмор, боқий муҳадис деб улуғлашган. Ўрта асрлар меъморчилигидаэнг мураккаб ва мухташам сарой ва кўшкларни мадраса ва масжидларни ўз лойихаси асосида бунёд этган мубоширлар кўпинча муҳандис ёки меъмор деб аталгани маълум. Аслида муҳандис ва меъмор унвонлари катта тажрибали маълум ва машхур бинокор усталарга нисбатан кўпроқ қўлланилган. Қўҳна Самарқанд, Бухоро, Хива каби шаҳарлар меъморчилиги ҳақида ўйлар эканмиз, дастлаб ўша муқаддас манзиллар кўксига турли даврларга мансус беқиёс ва бебаҳо меъморий ёдгорликлар кўз ўнгимиздан ўтади.

Меъмор расом уста асарни бадий безакнинг яратаётган ва уни қураётганда композиция қонуниятларига мувофиқлигини, унинг инсон қандай қабул қилишини ҳам назарда тутиши лозим. Асарнинг мавжуд шакли нисбатлари ва уни қабул қилиш устанинг ижодий иши учун катта аҳамиятга эга. Турли хилма-хил меъморчилик асарларига қўйилаётган талабларни бирлаштириш учун бино, бино комплекси, шаҳар-яхлит организмга айланади. Уларга зарур эмотцианал ифодани бериш учун меъмор қонун қоидаларни билиши зарур. Композиция сўзи икки маънони англатади. Бу сўз –“компоновка” -меъморий лойихалаштиришга нисбатан қўлланилган композиция, бу ўлчовнинг бирлигини тўғри танлаш ва уни атроф муҳитга, шаклга нисбатан кенлик ва баландлик мутаносиблигини сақлаш ва уларни тўғри жойлаштириш.(1.54-576)

Бадий асар яратилаётганда композиция қонуниятлари ҳисобга олинади ва қўлланилади. Композиция устида ишлаш меъморий ва амалий санъат асарларида лойихалаш деб аталади. Бадий ижодиётда меъморий безак асарларини яратаётганда лойихаштириш ўзининг барламчи ҳомаки эскизларини бажариш босқичида, бинонинг умумий шакли ва унинг турли

таркибий қисмларининг композицион ечимини бажаришда яъний уни яхлитликка келтиришда муҳим роль ўйнайди. Меъморий композициялар - бу лойиха ва маскур архитектура объектини яратиш тизимидир. Меъморий композициялар меъморчиликда шакли қурилишларини ҳамда мазмун ва шакли яхлитлигига эришиш воситаларини умумий қонуниятлари ҳақида ўргатади.(2.1026) Меъморлар бинонинг умумийлигини уч томонлама белгилайдилар. Бир томондан, қулайлик ва фойдалилик, иккинчидан чидамлилик ва тежамкорлик, учинчидан шакл гўзаллиги. Меъморий композиция бинонинг барча ташқи ва ички унсурларини ўзаро келишилган уйғунлик ва ягона яхлитликка келтирувчи, маълум қонунлаштирилган ҳамоҳанглиги ва ўрнатилиши деб аталади.

Меъморий композицияларнинг уч тури мавжуд: фронтал, ҳажмли ва фазовий чуқурлик. Меъморчиликни бошқа санъатлардан ажратиб турувчи асосий омил, инсон ҳаёти учун зарур фазовий муҳитни яратишдир. Турли ҳаётий жараёнлар ўз кўламида турли табиий шароитларни ва тайинли маҳсус жойларни талаб этади. Меъморчиликда кўламни ташқил этиш бу асарнинг вазифалари билан жамбарчас боғланган. Шунинг учун функционал вазифалар ечими асосида тикланадиган фазовий-ҳажмий композицияни табиий ичкаридан ташқарига қараб қурадилар. Бу кўламни чегараловси моддий қатлам-бино ҳажмини, ички кўлам уйғунлигини ҳажмий фазовий тизим-композицияни ташқил қилади.(3.293-2946) Барча бинолар турлари ўзига хос хусусиятларга эга бўлган кўламни ташқил этади. Кўп қаватли турар жой уйнинг ҳажвий фазовий тизими, масалан вертикал ва горизонтал такрорланувчи бўлмалардан иборат.

Меъморчилик услуги ижтимоий, техникавий ва бадиий тараққиёт мақсулидир. Услубсиз архитектура бўлмайди. Шундай экан, ҳар қандай меъморчилик услубининг социалистик воқеликда ўрин олиши биз учун бефарқ эмас. Мамлакатимиз меъморлари кейинги йилларда самарали ижод қилиб, ҳақиқий социалистик меъморчилик услубини намоиш этадиган қатор бинолар, ансамбллар, шаҳарлар яратдилар. Бу бинолар шаклан ва мазмунан замонавий, қавдоний ва кўркем. Мазкур бинодарда

коммунистик жамият идеаллари ифодасини кўрамыз. Услуб муштараклиги ҳамма ерда ҳам архитектура бир хил ўхшаш бўлади, деган маънони билдирмайди, албатта. Масалан, ҳозирги бунёд этилаётган ўзбек меъморчилиги асрлар давомида халқимиз яратган ажойиб меъморчилик санъатидан баҳраманд бўлиши керак. Шундагина мазмунан социалистик ягона меъморчилик услуги шаклан бой ва ранго-ранг маҳсул беради. Акс ҳолда, ҳамма жойда бир хил биноларни кўрган бўлар эдик. Индуриал қурилиш мислсиз кенгайиб бораётган бир вақтда умуман интернационал характерда бўлган ҳозирги замон архитектурасининг ана шу ўзига хос томонини белгиловчи миллий хусусиятларга эътибор бериш зарур.

Юксак маданиятимиз намуналари бўлмиш меъморлик ёдгорликларини кўз қорачиғидек сақлаб қолиш ва келажак авлодга етказиш ҳар бир кишининг бурчидир. Шундай кўплаб илиқ сшзлардан илҳомланган тажрибали, билимдон усталар ўз тажрибаларини илмий асосда оммалаштириб, малакали шогирдлар тайёрлаш ва улардан камарбаста усталар етиштириш борасида тинмай меҳнат қилмоқдалар.Тарихий шаҳарларимиз бўлмиш Бухоро, Самарқанд, Хива, Шаҳрисабз каби қадимий қадамжоларда қад кўтариб турган меъморий обидаларни таъмирлаш муаммолари хали ҳамон давом этмоқда.(4.38б) Айниқса, Темурийлар давридан кейинги бунёд этилган тарихий обидалар ва маданий ёдгорликлар бу воҳанинг қадимий бошқа Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Хоразм ва бошқа тарихий шаҳарлари қаторидан ўрин олганлиги ҳақида гувоҳлик беради. Бу воҳанинг ўнлаб маданий ёдгорликларини кузатар эканмиз, улар ўз даврининг билимдон меъморлари томонидан тинимсиз изланишлар ва тунларни кунларга улаб ижод этганликлари сабабли бунёд этилгани ва сайқал топганини кўрамиз. Дарҳақиқат, уларнинг иш услубларини нозик диди билан таҳлил қилсак бундай нафосатлар оламининг замирида ҳукмроннинг талабчанлиги ва характери акс этганлигини сезамиз. Чунки ҳукмроннинг талабчанлиги ҳар бир бунёдкорликда ўз таъсирини қолдириш билан бирга биноларга ҳам умрбоқийлик бахшида этган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. П.Ш.Зоҳидов."Меъмор санъати". Т-1978 й. (54-57 бетлар).
2. П.Ш.Зоҳидов. "Меъмор олами". Т-1996 й. 102б
3. Шарафиддин Али Яздий."Зафарнома". 293 б. варақ
4. "Санъат" журнали 2000 йил 38 бет